

літературно-мистецький та публіцистичний журнал. Видає Спілка українських письменників Словаччини, Пряшів.

DUKLA –
literárno-umelecký
a publicistický časopis.
Vydáva Spolok ukrajinských spisovateľov
na Slovensku, Prešov.

Realizované s finančnou podporou Fondu na podporu kultúry národnostných menšín.

ІВАН ЯЦКАНИН,
головний редактор.

РЕДКОЛЕГІЯ:

ГРИГОРІЙ ГУСЕЙНОВ,
АНАТОЛІЙ КАЧАН,
ВАСИЛЬ ДАЦЕЙ,
СТЕПАН ГОСТИНЯК,
ЯРОСЛАВ ДЖОГАНІК,
ПРОКІП КОЛІСНИК,
ОЛЕКСАНДРА ІГНАТОВИЧ,
ГАННА КОЦУР,
МИРОСЛАВ ІЛЮК.

Виходить раз на два місяці.
Передплатна ціна на рік –
3,98 €.

Адреса редакції:
080 01 Prešov,
Ul. Janka Borodáča č. 5

Комп'ютерний набір
NITECH s.r.o., Prešov,

Objednávky na predplatné prijíma každá
pošta a doručovateľ Slovenskej pošty.
Objednávky do zahraničia vybavuje
Slovenská pošta, a.s., Stredisko pred-
platného tlače, Ul. Uzbecká 4, P.O. Box
164,82014 Bratislava 214,

e-mail: zahranicna.tlac@slposta.sk
ISSN 0419-8131

ЗМІСТ

Йосиф Шелепець	
Добірка поезії	2
Микола Ільницький	
Вересневі відлуння	9
Надія Вархол	
Інтермеццо з повідла	20
В. Домонтович	
Без назви	21
Професор висловлює свої міркування	29
Професор і Іван Закутній діють	33
Олексієй Вертії	
Заблокована українська національна свідомість	59
Ігор Дем'янчук	
Звичайний фашизм	32
Олександр Гаврош	
Українська нація і заповіт професора Белея	61
Іван Яцканин	
Залишив виразний слід	63
Мілан Грабал	
«І світиться душа – для Тебе!» (Перекл. С. Дзюба)	65
Микола Мушинка	
З найновіших видань НТШ в Україні	71
Перша монографія про демонологію українців Словаччини	75
Монографія сина про батька	78
Михайло Роман	
«Карнавал» Василя Дацея	81
Ігор Ліхтей	
Біографічний роман Любоша Юріка про найвизначнішого словака в новітній історії людства	84
Йосиф Шелепець	
Ян Грушовський українською мовою	90
Зузана Ганудель	
Відображає дух часу	91
Україна видає	94

Йосиф ШЕЛЕПЕЦЬ

Мрія сільського хлопчика

Де ж мій під сідельцем кінь,
де мій кінь ховається?
У безмежну далечінь
линути бажається.

Ще у лузі по траві
кінь мій б'є копитами,
та й не мчав шляхами він
в край далекий битими.

Гей, мій коню, мій баский,
друже відданий,
помчимо у світ новий,
світ незвіданий!

Над портретом колись славного земляка

Із пишним родоводом з глибини століть
він з рами дивиться, таж бо то є парсуна,
і мало хто вже знає, побитом яким у світ
з поповича у знать провадила його фортуна.

Його погруддя здоблять імператорські хрести,
вилискують на ньому цісарські відзнаки.
За віщо він і як сягнув такої висоти
і удостоївся так шани і подяки?

Чи в бій водив під Трафалгаром кораблі,
чи під Стамбулом в час облоги рив окопи,
чи щастя прадідівській він приніс землі,
чи мир довічний виборов він для Європи?

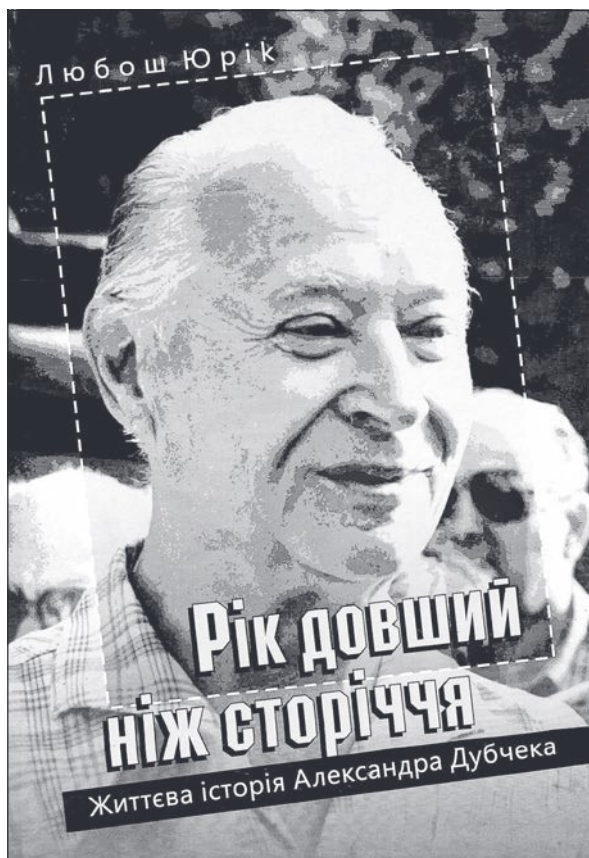
Біографічний роман Любоша Юріка про найвизначнішого словака в новітній історії людства

7 листопада 2017 р. минуло 25 років з дня смерті Александра Дубчека. Вона стала наслідком трагічної автомобільної аварії, в яку він потрапив 1 вересня 1992 р. на 88 кілометрі магістрального шляху Прага-Брно. Багато хто в тодішній Чехословаччині сподівався, що А. Дубчек, якого вертольотом було доправлено у празьку лікарню «На Гомолце», одужає й повернеться до політичної діяльності. Дехто навіть був переконаний, що саме А. Дубчек стане першим президентом незалежної Словаччини. Та не судилося.

Період перебування А. Дубчека в лікарні (з 1 вересня по 7 листопада 1992 р.) і взято за основу сюжету біографічного роману «Рік довший ніж сторіччя. Життєва історія Александра Дубчека». Його автор – знаний словацький письменник-прозаїк, публіцист, політолог і головний редактор журналу «Euroreport Plus» Любош Юрік. Перу митця належать понад два десятки прозових творів, чимало з яких перекладено європейськими мовами.

Відрадно констатувати, що український читач уже мав нагоду ознайомитися з творчістю Любоша Юріка. Йдеться про його дебютний роман «Емігранти» (1977), який перекладено багатьма європейськими мовами, у т.ч.

й українською. Автором українського перекладу є Дмитро Андрухів. В Україні роман «Емігранти» спочатку було надруковано в журналі «Всесвіт» (1980, № 11, 12), а потім – і окремою книжкою у львівському видавництві «Камінь» (1984). У цьому творі Л. Юрік прагнув показати долю емігрантів після 1968 року. Відтак 2014 р. в ужгородському видавництві «ТІМΠΑНИ» (директор Ярослав Фецишин) узрів світ роман «Смерть міністра. Ніч перед стратою Владіміра Клементіса». А 2017 р. це ж видавництво подарувало українським читачам переклад книжки про А. Дубчека. Обидва твори було видано завдяки зусиллям голови Спілки українських письменників Словаччини, прозаїка та перекладача

Івана Яцканина. Саме І. Яцканин здійснив їх переклад українською.

У романі «Рік довший ніж сторіччя...» висвітлення подій здійснено у своєрідній манері: прикутий весь час до ліжка, А. Дубчек веде розмови про своє життя з головним лікарем, який за ним доглядає. Під час «Празької весни» 1968 р. він, тодішній студент-медик, переживав перше кохання і був активним учасником тогочасних подій. Подібно до багатьох чехів і словаків цей головний лікар захоплювався А. Дубчеком, наміри якого збудувати соціалізм з людським обличчям вселяли надію на щасливе життя. Саме в його уста Любош Юрік вкладає слова, винесені в назву книжки: «Насправді рік був довший, ніж сторіччя... Усе в нього увійшло. Бунт, надія, любов... і падіння, падіння у безодню...». Щоправда, образ головного лікаря є фіктивним. Це своєрідний «advokatus diaboli» (адвокат диявола), завзятий обвинувач, який часто ставить А. Дубчеку неприємні запитання й піддає сумніву деякі його рішення.

Попри такий підхід, дуже багато сюжетів у романі викладено на основі документальних матеріалів. У такий спосіб на канві тексту проступає непересічна доля Александра Дубчека, цього найвизначнішого, за висловом автора, словака в новітній історії словацького народу, ім'я якого «з пошаною і респектом вимовляють люди всього світу». Втім Любош Юрік застерігає, що твір не слід сприймати як достовірну біографію А. Дубчека. Разом з тим, крізь призму життєвого шляху цього політичного діяча простежується непроста доля чехів і словаків упродовж 40–80-х років ХХ ст.

Як довідуємося з книги, А. Дубчек народився в селі Угровець, причому, в тому самому будинку, в якому узрів світ і провідний діяч словацького національного відродження Людовіт Штур (1815 – 1856). Дитинство та юнацькі роки А. Дубчека пройшли в Радянському Союзі, спочатку у місті Пішпеку, яке з 1926 по 1991 рік мало назву Фрунзе (нині – Бішкек, столиця Киргизстану), а потім у Горькому (нині – Нижній Новгород). У Пішпек батьки А. Дубчека прибули з Чехословацької Республіки, аби як члени промислово-виробничого кооперативу «Інтергелпо» (заснований 1923 року в Жиліні) допомогти розбудувати це радянське місто. Наскільки сьогодні актуальними для українців є судження про росіян, які автор передає через засоби потоку свідомості Александра Дубчека: «Російська вдача – складна. Добра і жорстока, милосердна і підступна. Росіяни терплять комплексом месіанства, усі чужинці є підозрілі, підсвідомо дивляться на них презирливо, хоча намагаються рівнятись на них. Вони переконані, що усі їх ображають, що їх не розуміють. У їхній вдачі є щось агресивне, загарбницьке, російська політика була завжди імперською. Росіян не можна судити європейськими очима. Вони – не європейці...» (с. 20).

У книзі описано діяльність багатьох комуністичних чеських і словацьких політичних діячів, вчинки яких не завжди були чесними. Це і Клемент Готвальд, і Рудольф Сланський, і Антонін Новотний, і Владімір Клементіс, і Густав Гусак, і Василь Біляк, і Людвік Свобода... Досить часто задля того, аби зберегти свої владні крісла чи зробити кар'єру, багатьом із них доводилося обмовляти один одного, інтригувати, потурати політичним репресіям.

У цьому контексті показовою є діяльність Густава Гусака, яка документально простежується на сторінках книги. У лютому 1951 р. проти нього, на той час очільника словацького уряду, було сфабриковано звинувачення в «буржуазному націоналізмі», а згодом І. Гусака й заарештували. Три з поло-

виною роки тривало слідство, після чого він шість років відсидів в одиночному ув'язненні. У 1960 році І. Гусака, за сприяння А. Дубчека, було амністовано, а невдовзі – й реабілітовано, після чого йому дозволили повернутися на партійну роботу. На той час першим секретарем Центрального комітету Компартії Чехословаччини (ЦК КПЧ) і президентом країни був Антонін Новотний. Примкнувши до реформаторського крила КПЧ, І. Гусак у своєму виступі, виголошеному наприкінці травня 1968 р. на пленумі її ЦК, акцентував на політичній відповідальності А. Новотного за brutальні репресії. Однак коли після придушення «Празької весни» сам став лідером країни, то гоніння за політичні переконання не припинилися, й інакodomці «знову невинно сиділи у в'язницях, знову писали протестні і благальні листи, як колись Гусак. Даремно» (с. 30 – 33).

Досить детально простежуються перипетії боротьби, пов'язані з усуненням А. Новотного з посади першого секретаря ЦК КПЧ. В результаті, в січні 1968 р. новим очільником Компартії Чехословаччини став А. Дубчек, що для нього самого та багатьох інших партфункціонерів, особливо прибічників А. Новотного, було несподіванкою. Обійнявши найвищу в країні партійну посаду, А. Дубчек взяв курс на проведення реформ, прелюдією до яких стала ліквідація цензури. Їх мета – повернути довіру чехів і словаків до компартії, сприяти покращенню їх життєвого рівня і под. Однак усі зусилля А. Дубчека та його однодумців наштовхнулися на серйозний опір партфункціонерів з догматичним мисленням як у самій країні, так і за її межами. Йдеться про Леоніда Брежнєва та інших представників вищого радянського керівництва (О. Косигіна, М. Суслова, А. Кириленка, П. Шелеста), а також про кількох лідерів країн соціалістичного табору – Вальтера Ульбріхта (Німецька Демократична Республіка), Яноша Кадара (Угорщина), Владислава Гомулки (Польща), Тодора Живкова (Болгарія).

Відтак особливо детально проаналізовано перетворення, що стали здійснюватися в Чехословаччині в ході «Празької весни» 1968 року, відтворено нечуваний тиск, який чинився на А. Дубчека та його найближче оточення з боку керівництва СРСР, показано завуальовані зусилля Кремля, спрямовані на введення радянських військ у Чехословаччину. Як не прикро визнавати, але до цього був причетний також тодішній очільник Компартії України і член Політбюро ЦК КПРС Петро Шелест. Як свідчать спогади й щоденникові записи Петра Шелеста, він був присутній на нарадах, де збиралося політичне керівництво СРСР та Чехословаччини, а саме у Дрездені, Варшаві, Чієрній-над-Тисою та Братиславі. Крім того, він входив до складу радянської делегації, яка 21 – 25 лютого 1968 року перебувала з візитом у Празі, брав участь в обговоренні «чехословацького питання» як на засіданнях Політбюро ЦК КПРС, так і в більш вузькому колі (Л. Брежнєв, М. Підгорний, О. Косигін, М. Суслов, Б. Пономарьов, В. Щербицький, Ю. Андропов, комуністичні лідери країн-учасниць Варшавського договору).

Слід відзначити, що П. Шелест, як і всі представники кремлівського керівництва, не схвалював діяльність А. Дубчека. Ось кілька цитат з його спогадів та щоденникових записів: «Наївність А. Дубчека була в тому, що він не розумівся і не бачив усієї політичної складності й обстановки», «Дубчек, повіривши у свою «особливу місію», почав відчувати себе «вождем» нової демократії», «А. Дубчек відчув себе першою дівою особою, але це був тільки міраж», «Дубчека не можна було сприймати як серйозного політика», «він

(Л. Брежнев – І. Л.) [...] розгубився перед нахабною поведінкою Дубчека» й под. (Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду». Спогади, щоденники, документи, матеріали, Упоряд.: В. Баран, О. Мандебура та ін.; за ред. Ю. Шаповала. – К., Генеза, 2003. – С. 250, 251).

Звичайно, для радянського істеблішменту, до якого належав і П. Шелест, поведінка А. Дубчека була неприйнятною, адже в Кремлі добре розуміли, що Чехословаччина може вийти з-під контролю СРСР. Та не слід забувати, що А. Дубчек, попри приналежність до Комуністичної партії, дбав про інтереси чехів і словаків, більшість яких втомилася від надмірної опіки старшого брата – СРСР – і прагнула кращого життя. Тож для цієї частини суспільства А. Дубчек, як це добре продемонстровано в книзі Любоша Юріка, був незаперечним авторитетом. Хоча були й такі, що не усвідомлювали свого життя без тісної дружби з Радянським Союзом і в своїх листах засвідчували вірність справі соціалізму. Саме ці елементи активно й використовувала Москва.

Радянське керівництво намагалося, як наголошує П. Шелест, діяти через Словачину. Своєрідним зв'язковим між В. Біляком і П. Шелестом був перший секретар Закарпатського обкому Компартії України Юрій Ільницький. Він міг розповісти П. Шелесту та його московським соратникам те, що вони не могли отримати з офіційної інформації. У квітні 1968 р. Ю. Ільницький повідомив П. Шелесту про те, що В. Біляк і А. Костелянський висловили бажання зустрітися з партійним лідером Української РСР в Ужгороді. За згоди Москви, В. Біляк і А. Костелянський таємно прибули до Ужгорода. Їх розмістили на ночівлю в будиночку в горах, неподалік від Ужгорода, і там з 22 на 23 травня 1968 р. вони провели за бесідою з П. Шелестом майже всю ніч. Відтак 23 травня відбулася їхня друга зустріч із П. Шелестом в приміщенні Закарпатського обкому партії (нині тут знаходиться Закарпатська обласна державна адміністрація).

Відтак 19 липня 1968 р. П. Шелест таємно зустрічався з В. Біляком на озері Балатон. Під час наради в Братиславі 3 серпня 1968 р. В. Біляк через працівника радянського Комітету Держбезпеки (КДБ) С. Савченка передав у громадському туалеті П. Шелесту лист-запрошення, поява якого, мабуть, була ним же й ініційована, і який остаточно вирішив питання з вторгненням військ країн Варшавського договору у Чехословаччину. Радянський керівник Л. Брежнев при отриманні цього листа подякував П. Шелесту і сказав, що «...ми цього не забудемо». Згодом Л. Брежнев, як із сумом згадує П. Шелест, «дійсно мене «не забув» – при першій же нагоді позбавився зайвого свідка й активного учасника всіх справ із Чехословаччиною» (Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду»... – С. 279).

Та тоді П. Шелест і в сні не уявляв, що через якихось чотири роки його призначать заступником голови Ради Міністрів СРСР (підвищення в небуття) і він втратить свій вплив у великій політиці, тож активно допомагав Л. Брежневу. Саме П. Шелест порадив Л. Брежневу тимчасово розмістити таємно вивезених 21 серпня 1968 року до Ужгорода як політичних заручників А. Дубчека, А. Черніка, Й. Сморковського, Ф. Крігела, Б. Шімона, Й. Шпачека в ізольованих замських особняках у с. Кам'яниця (під Ужгородом). Через два дні, 23 серпня, їх було доправлено до Москви, де вони підписали радянські вимоги. І нарешті, П. Шелесту було доручено організувати перемовини з чехословацькою делегацією, які відбулися 7 грудня 1968 р. в мисливській резиденції Заліссі (під Києвом), що мали на меті понови-

ти і зміцнити взаємне довір'я між народами СРСР та чехами і словаками.

У 1989 р. в одному зі своїх інтерв'ю П. Шелест обстоював думку, що тоді всі непорозуміння між СРСР та Чехословаччиною можна було вирішити спокійно, політичними методами, якби не було втрачено момент, і в цьому він звинувачував Л. Брежнєва. В результаті, довелося ввести війська країн Варшавського Договору, що було негативним рішенням й принизило роль Радянського Союзу як миролюбної соціалістичної держави (Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду»... – С. 698). Отже, П. Шелест був безпосередньо причетний до придушення «Празької весни», тож під час написання цього роману, можна було опертися і на його спогади й щоденникові записи.

У романі зацентровано також на першочерговості вимог чехів і словаків у ході «Празької весни», які суттєво відрізнялися в обох народів. Словаки передусім виступали за федерацію, демократія для них була на другому плані. У листі П. Шелеста до ЦК КПРС про ситуацію в Чехословаччині від 30 травня 1968 р. наведено висловлювання редактора «Східнославацьких новин» Шемурадіка, яке у виразне протиріччя між чехами і словаками (цитуюмо мовою оригіналу, тобто листа – І. Л.): „Для нас главное – иметь равные с чехами права. Почему мы живем в четыре раза хуже чем чехи? Почему у нас двух- и трехменные школы, а в Чехии – одноменные. У нас строят такие заводы, где требуется тяжелый физический труд, а в Чехии все легонькое, а заработок выше. Поэтому, мы сказали хватит. Мы дали искру процессу демократизации. Если случится так, что она не решит наш вопрос, мы поставим на границах с Чехией свои пулеметы и присоединимся к Советскому Союзу...» (Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду»... – С. 515). Можливо, такі висловлювання й не мали масового характеру, а просто використовувалися Москвою, аби розколоти чехословацьке суспільство, знайти привід для втручання у внутрішні справи країни та виправдати збройну інвазію.

Щоправда, це не можна сказати про словацьких студентів, які задля виборювання демократичних свобод іноді були активнішими за своїх чеських колег. Як довідуємося з книги Любоша Юріка, братиславські студенти в січні 1956 р. (ще перед XX з'їздом КПРС, який започаткував «хрущовську відлигу») організували т. зв. «піжамову революцію». Назвали її так через те, що студенти в гуртожитках пізно ввечері, коли готувалися до сну, довідалися неприємну звістку про ліквідацію військових кафедр й побігли в тамтешню їдальню, аби протестувати проти цього. І хоча влада вдалася до репресій, це викликало напругу у вишах по всій Чехословаччині. Студенти стали вимагати запровадження індивідуального навчання, обмежити вивчення марксизму-ленінізму і російської мови, виступали за скасування цензури. А 16 листопада 1989 р. відбувся студентський протест у Братиславі. Цей виступ на день випередив велике зібрання, яке 17 листопада 1989 р. відбулося в Празі на Вацлавській площі, тож можна вважати, що Ніжна революція розпочалася у Братиславі.

Ініційовані в 1968 р. А. Дубчеком та його однодумцями перетворення зазнали краху. Трагедія комуністів-очільників «Празької весни» полягала в тому, що вони керувалися ілюзіями про можливість реформувати існуючу систему зсередини, заручившись підтримкою Радянського Союзу. Самі ж вони при цьому прагнули залишатися біля керма демократичного процесу як його ініціатори. Насправді А. Дубчек та його соратники не усвідомлювали реальних масштабів протидії з боку СРСР, а тому й зазнали поразки.

Наскільки міцною була система, свідчить і спроба А. Дубчека змусити наприкінці 80-х років ХХ ст. нести судову відповідальність Василя Біляка за лист-запрошення, який остаточно вирішив питання збройної інвазії країн Варшавського договору у Чехословаччину. Невдовзі після того, як у СРСР розпочалися перебудовчі процеси, ініційовані М. Горбачовим, В. Біляк в одному зі своїх інтерв'ю наголошував, що насправді рішення про введення військ було ухвалено серпневою (1968 р.) конференцією держав Варшавського договору у Братиславі, під яким потім підписалися й чехословацькі делегати, у т.ч. й А. Дубчек. Така позиція обурила А. Дубчека, і він подав на В. Біляка, який продовжував обіймати високі партійні посади, позов до суду. Попри всі прагнення суддів, які намагалися діяти на користь А. Дубчека, тільки після двох років правової тяганини В. Біляк у серпні 1990 року надіслав інформацію щодо спростування свого інтерв'ю і приніс громадське вибачення, але наголосив, що робить це на вимогу позивача.

Зустрічаємо на сторінках книги й політичних діячів кінця 80-х – початку 90-х років ХХ ст.: Вацлава Гавела, Мар'яна Чалфу, Яна Чарногурського, Владіміра Мечіара, Міхала Ковача... Серед них були й словаки за національністю, до речі, як і Ґ. Гусака. Та, як впливає з книги, навіть словацькі політичні діячі, що обіймали ті чи інші керівні посади в умовах краху соціалістичної системи, не завжди були щирими у відносинах зі своїм земляком А. Дубчеком. Поводилися так, мабуть, тому, що їх світогляд формувался в умовах т. зв. «нормалізації», яка настала після придушення «Празької весни», і перебування при владі Ґ. Гусака.

У період Ніжної революції 1989 р. А. Дубчек став об'єктом закулісних інтриг, наклепів і спекуляцій. Не останню роль тут відіграв тодішній президент Густав Гусак, для якого А. Дубчек був найбільшим політичним суперником. Він не міг допустити, щоб після його відставки саме А. Дубчек став президентом Чехо-Словацької Федеративної Республіки (ЧСФР). Для А. Дубчека це була б сатисфакція, а для Ґ. Гусака – ганебна поразка. Тому на завершення своєї президентської каденції Ґ. Гусак вдався до останніх політичних інтриг і зробив усе, аби переконати тодішнього очільника уряду словака Мар'яна Чалфу, ставленника Василя Біляка, що подає у відставку, якщо президентом оберуть Вацлава Гавела, а не А. Дубчека.

До речі, і сам В. Гавел прагнув посісти у крісло президента, але готовий був підтримати А. Дубчека на посаді голови Федеральних Зборів країни. Так і сталося: наприкінці грудня 1989 р. А. Дубчек став головою Федеральних Зборів, а В. Гавел президентом. Зрештою, у змаганні за президентство між цими двома визначними репрезентантами чехів і словаків проти А. Дубчека зіграло і його комуністичне минуле, тоді як В. Гавел був дисидентом. Попри всі перипетії цього політичного закулісся, А. Дубчек високо цінував внесок В. Гавела в боротьбу за демократію. З цього приводу А. Дубчек подумки зізнався: В. Гавел «... завжди буде для мене символом зміни у вісімдесят дев'ятому році, як я був символом надії шістдесят восьмого року» (с.150).

Будемо сподіватися, що переклад книги знакового словацького письменника, публіциста й політолога Любоша Юріка українською мовою спонукатиме й вітчизняних істориків для глибшого й більш системного дослідження життєвого й політичного шляху А. Дубчека, а також тієї непростой епохи, у якій йому судилося вершити свій шляхетний чин.

Ігор Ліхтей